

Greguss Ágost és Petőfi

Egy ifjúkori botlás és következményei

Elischer Lajos,
Greguss Ágost,
1882
© Wikimedia
Commons

Aligha kétséges, hogy a 2025-ös esztendő Jókai Mór születésének bicentenáriumaként vonul be majd a honi irodalomtörténet-írás emlékezetébe. Az is biztosnak tűnik, hogy ugyanazon év (1825) másik szülöttéről, az irodalomtörténész, kritikus, lapszerkesztő és esztéta Greguss Ágostról jóval kevesebb szó esik majd, mint szépíró nemzedéktársáról. Ezen cseppet sem csodálkozhatunk. Az efféle páros évfordulók mindig a szépíróknak kedveztek. Különösen akkor, ha a személyük köré épült kultikus aura

és műveik népszerűsége nem szenvedett maradandó károsodást az elmúlt idők irodalmi tudatában. Az egyébként kéz a kézben járó kultusz és népszerűség mindig is többet nyomott a latban akkor, ha éppen két vagy több író, költő életrajzához kötődő kerek évforduló ünnepére készülünk. Erre hozhatjuk példaként a 2023-as esztendőt, amely lényegében Petőfi születésének bicentenáriumi éve volt, s Madáchról, aki nemzedéktársánál alig három héttel később jött világra, jóval csekélyebb intenzitással emlékeztek meg irodalomtudósaink, kulturális intézményeink.

A Greguss iránti visszafogott érdeklődés 2025-ben nem csak a fentiekben foglaltak alapján borítékolható. Bár Toldy Ferenc, Gyulai Pál és Erdélyi János mellett talán ő volt a XIX. század második felének legmeghatározóbb irodalomtudósa, a szakirodalmi hagyományban nem igazán méltatták kritikusi és irodalomtörténeti munkásságát. Pedig az ő tollából származik az egyik első méltatás Arany János korai lírájáról,¹ ő írta meg az első magyar nyelvű Shakespeare-könyvet,² és az ő nevéhez fűződik az Arany-balladák első monografikus feldolgozása is.³ De legismertebb talán a balladáról 1865-ben publikált könyve,⁴ amely megjelenésétől szinte napjainkig alpmunkának számít(ott) a kérdéses műfajjal kapcsolatos kutatásokban. E kötetben található a zsáner mindmáig legfrappánsabbnak nevezhető definíciója is: „tragédia dalban elbeszélve”.⁵ Ez a meghatározás azért is említésre méltó, mert több mint egy évszázada újra és újra felbukkan a szakirodalomban és a középiskolai irodalomtankönyvekben. Így nem túlzás azt állítani, hogy nemzedékek szocializálódtak – és szocializálódnak ma is – ezen a műfaj-meghatározáson. Az már csupán a sors különös fintora, hogy a szerző nem is ezt a (tag)mondatot szánta a ballada végső definíciójának, hiszen azt könyvében néhány bekezdéssel később egyszerű szószerkezetté szűkítette („drámai dal”).⁶

Ebből a szempontból az utókorra hagyományozódott meghatározás nem is Greguss végső szándékát dokumentálja. Ha pedig a sokat idézett s mostanság inkább kultikus, mint argumentatív erővel bíró (tag)mondat közvetlen szövegösszefüggésére vetünk egy pillantást, a meghatározás

¹ GREGUSS Ágost: *Arany János kisebb költeményei* = *Pesti Napló*, 1856, 298., 302., 308., 309., 320. sz.

² GREGUSS Ágost: *Shakspeare pályája*. Bp., Ráth Mór, 1880

³ GREGUSS Ágost: *Arany János balladái*. Bp., Franklin-Társulat, 1877

⁴ GREGUSS Ágost: *A balladáról*. Pest, 1865

⁵ Uo., 169.

⁶ Uo., 170.

inkább tűnik fából vaskarikának, mint diszkurzív konklúzióknak. Döntően azért, mert – és ezt Greguss is finoman sugallja könyvében – olyan műfaji mátrixba helyezi e jelenséget, amely idegen a balladától, hiszen eme archaikus zsáner eredetileg nem a líra, epika, dráma műnemi hármasságának a görög–római antikvitásból eredő poétikai keretrendszerében keletkezett, hanem attól függetlenül, a pogány és keresztény mondavilágból és a népköltészetből nőtt ki. Vagyis a kérdéses definíció érzékletesen tapint rá a műfaj sajátos komplexitására, de anakronisztikus értelmező nyelvet rendel annak jellemzéséhez.

A „tragédia dalban elbeszélve” komoly karriert futott be az irodalomkutatásban és az irodalomoktatásban, de arra kevésnek bizonyult e (tag)mondat sikertörténete, hogy fenntartsa a szerzőjének munkássága iránti szakmai és/vagy olvasói érdeklődést. Annak, hogy Greguss a honi irodalomtörténeti emlékezetben a XIX. századi literatúra Gyulai árnyékában tevékenykedő, tehát e tudománytörténeti periódus másodvonalába sorolt tudós maradt, több oka is lehet. A recepciótörténeti hagyományt böngészve úgy tűnik, hogy ezek közül az egyik, s talán a legszembe-tűnőbb a Petőfihez fűződő viszonyából eredeztethető. A fiatal Greguss 1846-ban Halléban folytatott egyetemi tanulmányait befejezve hazatért, és a szarvasi gimnáziumban kapott tanári állást. Itt publikálta *Futár* című, szokatlan hangvételű kritikákat, aforizmákat tartalmazó, egyes vélemények szerint röpiratát, más nézetek szerint pamfletjét. Ebben a kötetben található az egykorú Petőfi-recepció egyik legkülönösebb és még mai szemmel nézve is felettébb zavarba ejtőnek nevezhető írása. Ez a recenzió az, amely nemcsak a kortársak között váltott ki komoly ellenszenvet, de az irodalomtörténet-írásban is tartósnak mutakozó haragot táplált annak szerzőjével szemben. Ez a harag vagy ellenszenv egyidős a Petőfi-kultusszal, s nemcsak Greguss 1849 utáni tudósi karrierjét árnyékolta be több alkalommal, de a Petőfi-recepcióban érintett kutatók felháborodását is időről időre kiváltotta. De hát mi is történt valójában?

Greguss 1847-ben szarvasi tanárként a *Futár* című vékonyka könyvében bírálatot közölt Petőfi Sándor frissen megjelent *Összes költeményeiről*. Ez a reflexiósor nem nevezhető a szó szoros értelmében vett recenzióknak. Már az olvasás alaphelyzete is fura: Greguss egy hibás példányt – a kötet egyik ívét kétszer kötötték a kötetbe – vett

a kezébe, s kizárólag e duplum lapjain található versekre fókuszálva fogalmazta meg véleményét. Az írás nem összefüggő, logikailag következetes gondolatsor, inkább Petőfi egy-egy verséhez fűzött ironikus kommentárok halmaza. A recenzió állításai, stílusa és hangneme – valljuk be – még a jelenkori olvasóban is ellenszenvet gerjeszthetnek. Különösen olyan Petőfi-versek esetében, amelyek ma is kitüntetett daraboknak számítanak a lírai életműben. Egy helyen ezt olvassuk: „A nevezetes költemény, melyhez most jövünk, azon időből való, midőn a Honderü még aranyokkal fizeté Petőfi verseit. Címe: AZ ALFÖLD; – tartalma: azon laposság, mely az alföldet bélyegzi. Miért erőlteti magát Petőfi úr szép leírásokban? Ez neki gyöngé oldala...”⁷ Az *Egy telem Debreceben* című költemény egyik mondatához („És mindamellét / Oly jól esik nekem, / Ha rád emlékezem.”) hozzáfűzi: „Hát még nekünk mily jól esik – az, hogy mi is nem sokára csak emlékezni fogunk ezen versekre. De szép volna, ha meg sem emlékeznénk!”⁸

Nagy valószínűséggel ennek az írásnak – és a *Futár*ban található másik, Vörösmarty Szózatát hasonló vehemenciával ütlegető gondolathalmaznak – köszönhető, hogy a Greguss munkásságára visszatekintő, nagyrészt emlékbeszédekből álló recepciótörténeti korpuszban vagy kihagyják a szerző eme fiataalkori röpiratának tárgyalását,⁹ vagy ha említést tesznek róla, leplezetlen arroganciával olvassák a szerző fejére Petőfivel szemben elkövetett bűnét. A Greguss-recepció hozzánk időben legközelebbi, de még így is több évtizeddel ezelőtt keletkezett darabjai közül egyet emelnék most ki. Az 1988-ban megjelent, a szakirodalomban ritka kivételnek számító, mindmáig társtalan élettrajzi munka szerzője, Elek László Greguss Szarvason töltött esztendeivel foglalkozik. Tanulmányában a szerző eléggé ellentmondásos képet fest a fiatal tanerőről. Az ifjú Greguss politikai radikalizmusára épülő jellemrajzban a francia forradalom szellemiségével átítatott és szabadelvű tanár pozitív ábrázolást kap, ám a *Futár* Petőfit vegzáló írását a szerző indulatos szavakkal illeti. Véleményét nem kritikátörténeti összefüggésben, hanem a marxista irodalomtörténet-írás kultikus Petőfi-képével összhangban fogalmazza meg. Greguss – a tanulmány szerzőjének kifejezéseivel élve – „nagyképu magabiztossággal” járhatja le a nagy nemzeti költőt, „rosszmájú”, és „vizsgálódási elve is ijesztően tudománytalan”.¹⁰ E szak-

⁷ GREGUSS Ákos: *Futár*. Szarvas, 1847, 17. Greguss a könyvet még „Ákos” keresztnéven publikálta. Lásd még ehhez a 18. számú lábjegyzetet.

⁸ Uo., 18.

⁹ Csak néhány példa. BEÖTHY Zsolt: *Greguss Ágost emlékezete = A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, 1885, 425–451.; BÁNÓCZI József: *Emlékbeszéd Greguss Ágost, a M. Tud. Akadémia rendes tagja felett*. Bp.,

Magyar Tudományos Akadémia, 1889; RIEDL Frigyes: *Emlékezés Greguss Ágostra = A Kisfaludy-Társaság Évlapjai*, 1908, 109–112.; TÓTH Lajos: *Greguss Ágost = TÓTH Lajos: Arcképek Szarvas múltjából*. Szarvas, Szarvas Város Barátainak Köre, 1983, 44–45.

¹⁰ ELEK László: *Greguss Ágost Szarvason = Uő: Művelődés és irodalom Békés megyében II. A XIX. század derekától az 1880-as évekig*. Békéscsaba, Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1988, 97.

irodalmi példa alapján egyáltalán nem meglepő, hogy a Petőfi-recepció Greguss írására felettébb ritkán hivatkozott.

Ez a Greguss személyére is kiterjedő szakirodalmi indulat nem csupán a kései utókorra jellemző. Megjelenésekor a *Futár* néhány gúnyos megjegyzésen¹¹ kívül komolyabb visszhangot még nem váltott ki. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az abban található írások emlékezete ne kísértette volna szerzőjét szinte haláláig. Némi merészséggel úgy fogalmazhatnánk, hogy Greguss szerteágazó életének és munkásságának „nagyelbeszélésében” a Petőfi-íráshoz kötődő narratív szál egy ifjúkori szégyenfoltjától évtizedeken át szenvedő ember vezekléstörténete, amelynek egyes fejezetei hol a publikumtól elzárva, a magánember társas konfliktusaiban, hol pedig a sajtó nyilvánossága előtt íródtak. Gregussnak időről időre szembe kellett nézni fiatalkori botlásának következményeivel. Abban, hogy a *Futár* kérdéses írása a szabadságharc bukása után nem esett ki az egykorú irodalom emlékezetéből, a Petőfi eltűnésének köztudatba kerülésével útjára induló Petőfi-kultusz¹² jelentős szerepet játszott. A továbbiakban az 1850–70-es évek honi sajtóorgánumaiban, memoárirodalmában dokumentált történetből emelnék ki néhány állomást. A példák egy részét visszaemlékezésekből idézem, s bár az efféle források igazságtartalma mindig bizonytalan, arra mindenképp alkalmasak, hogy a fent említett vezekléstörténet alakulásfolyamatának és lélektanának drámai eseménysorába valamelyest betekintést nyújtsanak.

Első példám Ágai Adolftól származik. A Porzó álnéven ismert publicista pályafutását az 1850-es évek végén kezdte, s karrierjéhez Greguss is segédkezet nyújtott. Erről tanúskodik a róla írott visszaemlékezése is. Az 1892-ben megjelent *Por és hamu* című kötetében Ágai feleleveníti Gregussal való megismerkedésének időszakát. Akkoriban Greguss a *Magyar Sajtó* című lap munkatársa volt. Ágai a lap fiatal tárcaírójaként találkozott vele először. Korábban – ahogy a visszaemlékezésben fogalmaz – csak annyit tudott róla, hogy „ő kritizálta le Petőfit”.¹³ Később hozzáteszi: „Mindjárt az első találkozáskor ellenese voltam, mert nem tudtam megnyugodni benne, hogy Petőfit, az

én imádott Petőfimet tette le. Hegyes nézése is mintha fulánkot szúrt volna szivembe; s merev hajának, tüskés bajszának minden szála mintha megannyi tövis gyanánt fúródott volna belém.”¹⁴ Ágai ezen évtizedes sérelemre visszavezetett és Greguss jellemzésében is megmutatkozó ellenszenve szerencsére nem volt tartós. Amikor egy sebtében összedobott tárcájának kéziratáról Greguss azt állította, hogy a tehetséges szerző ennél jobbat is írhatott volna, ha visszafogottabban, lobbanékonyágát fékezve nyilatkozik tárgyáról, az ifjú és heves újságíró ugyanezt vetette mentora szemére. Greguss válaszából kiderül, hogy valószínűleg értette a célzást: „Petőfit érti, ugy-e? felel, s merőn rám tűzte világos nagy szemét. Lássá, amikor én ezt a költőt fel nem ismerém, olyan fiatal legény voltam, mint ön. De aztán fölismertem s mostani vezeklésem gyönyört és boldogságot nyújt. Majd megtér ön is – hozzám. Nem akarom, hogy megvezekeljen; gyönyörrel, boldogsággal én ezért nem biztathatom; de meg fogja lelteni bennem igazi jóakaróját. Ez is ér valamit ebben a sanyarú világban.”¹⁵ Ágait meglepte Greguss szelídsége és nyíltsága. A hatás nem is maradt el. A feszült jelenet Ágai szerint a következőképpen végződött: „Ez volt az a válságos pillanat, amelyben megszegyenülve odasiettem hozzá s bocsánatát kérve, melegen szorítottam meg a kezét. Az volt ő, az is maradt ő: e percztől fogva mindvégig jó akaróm, bölcs barátom.”¹⁶ A visszaemlékezés szerint Gregussnak komoly lelki terhet jelentett a Petőfi elleni ifjúkori kirohanása. Ágai, aki – saját állítása szerint – tizenhárom évesen maga is ott volt 1848. március 15-én a pesti forradalmi tömegben, személyes sértésnek vette Petőfi emlékének lábbal tiprását. Greguss vallomása és tekintélye azonban legyőzte a fiatal kritikusban az iránta táplált ellenszenvet. Ágainak ez az emléke – ahogy minden később idézendő példánk is – jól mutatja, hogy a Petőfi-kultusz aurájában állva senkinek nem jutott eszébe, hogy Greguss könyve még akkor jelent meg, amikor a nagy költő halála után kibontakozó Petőfi-kultusznak még nyoma sem volt. Pedig ennek tudatosításával talán a szerző iránti ellenszenv intenzitása sem lett volna oly mértékű, mint amilyen valójában volt. A kultuszoknak azonban van egy kellemetlen hozadéka (is): minél jobban hat az annak

¹¹ Az *Erdélyi Híradó* 1847. október 10-i számának *Kolozsvári napló* című rovatában megjelent rövid reflexió névtelen szerzője – egy kalap alá véve Greguss *Futárját* a szerző ugyanazon esztendőben Lipcsében megjelent *Villanykák* című epigrammagyűjteményével – kijelenti: „Amaz [mármint a *Futár* – T. L.] a többek között bírálata akar lenni Petőfy összes költeményeinek és Vörösmarty szövegének; ez [a *Villanykák* – T. L.] eredeti és fordított epigrammok gyűjteménye. A ki silány witzeket, irói bárgyúságot, kontár kritikáztszertiséget, felfogási és okoskodási félszegséget, ficamodottságot s e felett magyarság iránti vajmi parányi rokonszenvet a lehető legszerencsétlenebbül rejtegetve látni ohajt: szóval aki drága pénzért rosszul nevetni s e mellett meg-

villanykáztni kíván, olvassa meg ez irodalmi raritásokat.” *Petőfi-adattár I.* Szerk. KISS József, Bp., Magyar Tudományos Akadémia, 1987, 141.

¹² Ezzel kapcsolatban lásd MARGÓCSY István: *A Petőfi-kultusz határtalanságáról = Uő: Petőfi-kísérletek. Tanulmányok Petőfi Sándor életművéről.* Pozsony, Kalligram, 2011, 40–46.

¹³ PORZÓ [ÁGAI Adolf]: *Por és hamu: Barátim s jó embereim emlékezete.* Bp., Athenæum, 1892, 47.

¹⁴ Uo., 48.

¹⁵ Uo., 52–53.

¹⁶ Uo., 53.

aurájában állókra, annál bizonytalanabbá teszi tisztánlátásukat.

Nem sokkal az Ágai és Greguss közti, egy szerkesztőségi szobában korrekt módon elsimított nézeteltérést követően már a nyilvánosság előtt zajló konfliktusban bukkant fel a *Futár* Petőfit bíráló fejezetének emléke. A Tóth Kálmán szerkesztette *Hölgyfutár* 1858–59. évfolyamainak több számában is keményen bírálja Greguss korabeli kritikusi teljesítményét. A következetesen támadó hangnemű írások hol a bírálatokban megfogalmazott kifogások jogosságát, hol pedig szerzőjük hozzáértését vonják kétségbe. Az általában névtelenül vagy álnéven publikált vélemények valószínűleg magától a szerkesztőtől származnak. Tóthnak egyébként minden oka megvolt arra, hogy vitriollal átitatott tollal borsot törjön Greguss orra alá, hiszen személyes sérelem is tüzelte haragját. Greguss még a *Pesti Napló* 1858. március 30-i számának tárcarovatában keményen bírálta, s a nemzeti érzést sértő alkotásnak nevezte Tóth *Az utolsó Zách* című drámáját. Írásának végén, a mű fogyatékoságait összegezve kijelentette: „Az önállás nélküli alakok határozatlanul egymásba folyván, egyénileg külön nem válnak, a beszélgetések pedig egyetlen hosszú magánbeszédet látszanak képezni, melynek elmondója, szeszélyesen regélve, önmagával viaskodik és felesel. – Maradjon Tóth Kálmán az ő lyrája mellett s hagyjon békét a drámának.”¹⁷

Tóthnak a személyes sérelem mellett az sem tetszett, hogy Greguss kemény és néhol arrogánsnak tűnő hangnemben írt bírálaiban a kritika tárgyát – vagy annak szerzőjét – nevetségessé próbálta tenni. Valószínűleg ez az attitűd áll a *Hölgyfutár* 1858. április 30-i számának *Nyílt posta* című rovatában egy olvasói levélre írott szerkesztői válasz háttérében is. Feltételezhető, hogy egy dilettáns költő – publikálás reményében – verset küldött a szerkesztőségbe, ám az a lap által elvárt irodalmi színvonalat nem ütötte meg. A versfaragónak (is) szánt közleményben ez áll: „»Sirva fakaszt...« Mi bizony neveltünk rajta. Egyébíránt nem kell csüggedni. Greguss Ákos Petőfi verseit is kinevette, s már most meg ezért őt nevetik.”¹⁸ Bár a közlemény végén található kollektív értéktétele a korabeli sajtóban nem dokumentálható, elképzelhető, hogy Greguss egykori ballépése – Ágai Adolf korábban idézett vallomása is igazolhatja ezt – benne volt az irodalmi közbeszédben.

Jó egy esztendővel később a *Hölgyfutár*-ban Tóth Kálmán már másodjára hívta fel olvasói figyelmét a kérdéses

írásra. A lap 1859. június 23-i számában *Mi is egy kis „tájékoztató”* című rövid reflexiójában ismételtén Greguss szakmai dilettantizmusával foglalkozott. A reflexióban – a *Pesti Napló*-ban megjelent bírálat után bő egy évvel! – Tóth kiemeli: „Hogy saját csekély egyéniségünkről is beszéljünk (a mi négy éves szerkesztői pályánkon most másodszor történik) Greguss úr e lapok szerkesztőjének igénytelen első drámai kísérletéről oly hangon nyilatkozott, minőt csak a valóságos irodalmi bűnök irányában lehetne használni, s miután a darab menetét elferdítette, és szerzőtől minden legkisebb tehetséget megtagadott, bírálatát azon útszéli gorombasággal zárta be, hogy szerző »hagyjon békét a drámaírásnak.« Tóth Kálmán erre akkor nem felelt semmit, azonban, bár Greguss úr elég érthetőleg megtiltotta neki, nem »hagyott békét a drámaírásnak,« s ime kisült, hogy Tóth Kálmán az ő második drámájával hét más, s ezek közt több régi pályázó ellenében képes volt megnyerni az akadémiai 100 aranyat.”¹⁹ Vagyis – fogalmazza meg a szerző írásának alaptételét –: „az ő állításainak rendesen az ellenkezője szokott igaz lenni.”²⁰ Ezt a kijelentését Tóth Greguss fiatalkori kritikusi szégyenfoltjára hivatkozva támasztja alá: „Greguss úr Petőfi összes költeményeit, mikor megjelentek, nevetségessé iparkodott tenni; már pedig azokat a Greguss úr szerint nevetséges verseket az egész nemzet igen szépeknek, elragadóknak, egyetleneknek találta.”²¹

A *Futár* körüli hullámok ezt követően egy időre elcsendesültek. A pamflet (vagy röpirat) és annak Petőfit bíráló írása 1874-ben került elő ismét, amikor a szerző az általa sajtó alá rendezni szándékozott, s csaknem a teljes Petőfikorpuszt tartalmazó gyűjtemény előszavát az *Athenæum* folyóirat június 4-i számában publikálta. Ebben Greguss kijelenti: „Díszte tekintetében tehát reméljük, hogy kiadásunkkal meg lesz elégedve a közönség; ami azonban teljességét illeti, erre nézve ki kell jelentenem, hogy bár ez a kiadás teljesebb valamennyi eddiginél, de a szerző minden költeményét, minden sorát, minden szavát még sem foglalja magában, amennyiben nekem, ki az *Athenæum* megbízásából a gyűjtemény szerkesztését elvállaltam, kötelességem volt egyet-mást kihagyni abból az anyagból is, mely hiteles szövegben rendelkezésemre állott.”²² Greguss itt egyértelművé tette, hogy az életmű bizonyos darabjait ki kellett hagynia a kiadványból, egyes verseket pedig csonkán, szavak, sorok vagy strófák kimetszésével tett publikálhatóvá. Az előszó két érvet hoz fel e szerkesztői döntés mellett. Az egyiket nevezhetjük esztétikainak:

Holló Barabás,
Greguss Ágost,
1913,
Budapest,
Krisztinaváros
© Wikimedia
Commons

¹⁷ GREGUSS Ágost: *Az utolsó Zách* = *Pesti Napló*, 1858, 54. sz., 1.

¹⁸ [n.n.]: *Nyílt posta* = *Hölgyfutár*, 1859, 98. sz., 392. (Kiemelés az eredetiben – T. L.) Tóth itt szándékosan az „Ákos” keresztnevet használja, ugyanis a *Futárt* Greguss még ezen a néven publikálta. Lásd ehhez a 7. számú lábjegyzetet.

¹⁹ [TÓTH Kálmán]: *Mi is egy kis „tájékoztató”* = *Hölgyfutár*, 1859, 74. sz., 618.

²⁰ Uo., 617.

²¹ Uo.

²² GREGUSS Ágost: *Az új Petőfi-kiadás előszava* = *Athenæum*, 1874, 23. sz., 1428.

GREGUSS AGOST

Petőfi verseiben vannak olyan részek, amelyek sérthetik a társadalmi és irodalmi ízlést. A másik érv a korabeli sajtótörvényekhez kötődik: az 1848. évi XVIII. törvénycikk 7. és 8. §-a rendelkezik arról, hogy az uralkodó és az uralkodóház tagjai ellen elkövetett sajtóvétség több évnyi fogsággal és komoly pénzbírsággal büntetendő. Nem kívánok kitérni az előszóban foglalt sajtó alá rendezési elvek körül kirobant vitára. Ennek dokumentációjáról, legfontosabb szereplőiről és álláspontjairól, továbbá a vita lefolyásáról és tanulságairól már készültek átfogó tanulmányok.²³

Az előszóra reflektáló, részben offenzív, részben defenzív jellegű, olykor politikai, olykor esztétikai, olykor pedig filológiai mederben zajló, s nemegyszer személyeskedésig fajuló vitát a költő születésének félévszázados évfordulója körüli esztendőkből komoly lendületet kapó Petőfi-kultusz motiválta. Amikor Greguss az előszót publikálta, talán maga sem gondolta, milyen támadásokkal kell majd szembenéznie. A gyűjtemény előmunkálatairól szóló híreket már évek óta érdeklődéssel fogadta a közvélemény. A Petőfi-évfordulóra készülő korabeli értelmiségi elit a költő emléke előtt többek között a díszes életműkiadással és a költő szobrának felállításával kívánt tisztelegni. A két monumentum közül az utóbbi jóval az emléké után készült el, ugyanis több tényező is akadályozta a befejezés eredeti határidejének betartását. Egyrésről a szobor közadakozásból készült volna, ám ennek folyamata eléggé lassú volt, s a pénz nehezen gyűlt össze. Másrésről az alkotás elkészítésével megbízott Izsó Vilmos 1875-ben tüdőbajban elhunyt, s terveit másnak kellett megvalósítania. Így a Reményi Ede hegedűművész által még 1860-ban kezdeményezett szoborállítási projekt csak jóval később, 1882-ben valósulhatott meg. A műalkotást két hónappal Greguss halála előtt avatták fel.

A Petőfi-költészet egészét, tehát a költő életének utolsó két esztendejében írott forradalmi líráját is magában foglaló összkiadás lehetősége csak a kiegyezés utáni politikai és szellemi konszolidációval teremthető meg. Amikor viszont a feltételek adottak voltak, az edíció előkészítésének munkálataiba Greguss is bekapcsolódott. A kiadás tartalmát illetően kezdettől fogva komoly problémát jelentettek azok a versek, amelyek az uralkodót és a Monarchia bizonyos nemzetiségeit sértő kijelentéseket tartalmaztak, s így nemcsak a korabeli sajtótörvényeket, de Petőfi kultikus auráját is sérthették volna. Ez utóbbi lehetősége

azért merülhetett fel, mert „Petőfi mint »figura«, jóval előbb lett kanonizálva, kultusza előbb lett megalapítva, mintsem hogy teljes (vagy történetileg nézve: épp »így« kiteljesedett) életműve részletesen ismert lett volna»²⁴

1867-től kezdődően egyre nagyobb volt az igény arra, hogy Petőfi költészete mindenki számára egészében ismertté váljék. Erről és a még kiadatlan művek publikálásával kapcsolatos egyik partizánakcióról értekezik a *Pesti Napló* 1867. október 29-i számában Szabó József nyomdász *Az utánnyomás és a szerző joga* című cikksorozatának egyik darabjában: „Petőfi költeményei a censura miatt eddig teljesen meg nem jelenhettek, de kedvezvén 1861-ben az idő és körülmények, Müller Gyula Petőfi egyik legjelesebb és kiadatlan, három ívet meghaladó »Apostol« című költeményét 1862-ki »Alkotmányos nagy naptár«-ban kiadta, ámbár Petőfi összes költeményei (1840–1848) Emich Gusztáv öröktulajdona volt, miért is M. Gy. ellen pert indítván, azt az orsz. bírói értekezlet nyomán meg is nyerte. Ez volt honunkban az első utánnyomási per. Csodáljuk, hogy Emich Gusztáv – a szabad sajtó daczára – Petőfi számos és igen jeles kiadatlan költeményeit még sajtó alá nem bocsátotta, – miután meg lehet győződve, hogy az olvasó közönség, egyik legkitünőbb és legnépszerűbb költőnk remekműveit, csak szívesen és hálával fogadná.”²⁵

A kiadás előkészületeinek az a fázisa, amely az aktuális sajtótörvények szempontjából problematikus Petőfi-versek publikálásának nehézségeivel való szembenézést tette szükségessé, az 1870-es esztendő végére datálható. A kérdéses év utolsó havának huszonnyolcadik napján a Kisfaludy Társaság ülésén Jókai felolvasta *A szellem meghamisítása* című írását, amelyben nehezményezte, hogy klasszikus költőink közül több olyan volt, akinek meggyűlt a baja a cenzúrával. Példaként Csokonait említette, akinek bizonyos művei egészében még mind a mai napig nem kerültek kiadásra. A *Fővárosi Lapok* december 30-i számának *Fővárosi hírek* című rovatában tudósítást közölt a társaság üléséről, s a Jókai felolvasásáról szóló részt a következőképpen zárta: „»Ideje volna, – jegyzé meg Jókai, – hogy a mai jobb korban keresnők föl a régi jó írók eredeti szövegeit s hamisítlanul juttatnók a közönség kezébe.« S e végett egy indítványt is tett. »Petőfi összes műveit – úgymond – most készülnek kiadni. Költeményei közt vannak, melyek ma is a sajtótörvény cikkelyeibe ütköznek, s így valami módot kellene föltalálni arra nézve, hogy

²³ Lásd NAGY Miklós: *Harc az 1874-es Petőfi-kiadás körül = Irodalomtörténet*, 1950, 3. sz., 77–89.; T. SZABÓ Levente: *A megszelídített Petőfi? Az 1874-es Petőfi-díszkiadás körüli vita és a korabeli Petőfi-filológia egyidejű egyidejűtlenségei = „Szirt a habok közt”. Tanulmányok Imre László 70. születésnapjára*. Szerk. BÉNYEI Péter, GÖNCZY, Mónika, S. VARGA Pál, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014, 156–169.

²⁴ MARGÓCSY István: *Petőfi Sándor*. Bp., Korona, 1999, 39. (Kiemelés az eredetiben – T. L.)

²⁵ SZABÓ József: *Az utánnyomás és a szerző joga = Pesti Napló*, 1867, 250. sz., 2.

mint lehetne régibb jeles íróink munkáit hamisítlanul kiadni, a nélkül, hogy némely művek tartalma balmagyarzatokra adna alkalmat. « Óhajtaná, hogy e végett a társaság nevezze ki egy bizottságot, mely erről átalánvéve tanácskoznék. A társaság el is fogadta ez indítványt s a bizottságba Toldy Ferencet, Jókait, Greguss és Gyulai Pált választák.”²⁶ A tervezett kiadással kapcsolatos nehézségekről és a bizottság megalakulásáról szóló hírek azt prezentálták az olvasóközönség számára, hogy az edíció munkálatai megindultak és a problémák megoldásán az illetékesek dolgoznak.

Az előkészületekről szóló tudósítások 1873-ban élénkultek fel újra, amikor a kiadvány megjelenése kézzelfogható közelségbe került. A *Hon* című napilap 1873. december 17-i számában megjelent hír – amit egyébként a lapok jelentős része átvett – már a Petőfi-versek sorsával kapcsolatos információkat is közölt. A *Különfélék* című rovatban a következő beszámoló olvasható: „Petőfi Sándor kiadatlan költeményeiről több tekintetben volt szó a lapokban. Mint halljuk, e költemények kézírata két teljes példányban meg van, az egyik Horváth Árpádnál, másik az »Athenæum«-nál, mint Emich Gusztáv örökösénél. Ezen utóbbi a jövő február hóban megjelenő illusztrált Petőfi kiadásban néhány határozottan sajtótörvényellenes költemény kivételével mindent ki fog adni, sőt a régibb kiadásokban a szigorúbb sajtóviszonyok miatt tett változtatásokat is in integrum fogja visszaállítani. A még jelenleg is ki nem adható kéziratok hiteles másolatát az »Athenæum« a nemzeti muzeumnál szándékozik letenni, hogy így nyilvánosság elé juthassanak. Egyúttal gondoskodni fog a nevezett intézet arról, hogy az eddigi kiadás tulajdonosai számára a még kiadható költeményekből ötödik kiegészítő kötet is jelenjen meg. Megjegyezzük végül, miszerint az említett nagy illusztrált kiadásban Petőfi összes kötött nyelven irt művei meg fognak jelenni.”²⁷ Ez a hír azt tudatta az olvasóközönséggel, hogy a tervezett kiadás mégsem lesz a szó szoros értelmében véve teljes. Vagyis már évekkel Greguss előszavának *Athenæum*beli publikálása előtt benne volt a köztudatban, hogy a Petőfi összes költeményeit tartalmazó kiadvány is csonka lesz. Többek között emiatt tűnhetett váratlanul a Greguss elleni támadássorozat. Az *Athenæum* hasábjain közölt bevezető (*Az új Petőfi-kiadás előszava*) megjelenése után rövid időn belül több támadó cikk jelent meg Greguss ellen. Egy olyan tudóssal szemben zajlott az offenzíva, aki éppen karrierje csúcsán volt.

A támadó hangvételű írások – ahogy arra már utaltam – Greguss szerkesztési elveit bírálva kétségbe vonták a sajtó

alá rendező szakmai alkalmasságát. A növekvő ellenszenvet tovább fokozta az, hogy a *Figyelő* című folyóirat 1874. június 13-i száma – elrettentő példaként – lekötölte a *Futárban* megjelent Petőfi-bírálatot, egy hosszabb reflexió kíséretében. Az újraközlés indoklását tartalmazó és a Greguss-előszót keményen bíráló cikket Láng Lajos, a fiatal újságíró és közgazdász, későbbi kereskedelemügyi miniszter jegyezte. Ebben az írásban a lánglelkű kritikus kijelenti: „1847 amaz emlékezetes év, melyben Petőfi Sándor első nagyszabásu fellépésével, költeményeinek első gyűjteményes kiadásával egy soha el nem halványuló arany lapot fűzött a magyar irodalom történetébe; és ugyancsak 1847 amaz emlékezetes év, melyben egy fiatal kritikus Petőfi Sándor hallatlanul botrányos mocskolásával köszöntött be az irodalomba. A költő pazarul tékozolta el nemzetére lángelméjének fényes kincseit, mintha csak érezte volna, hogy közel van a pillanat, melyben egyetlen vagyonát, életét is fel fogja a hazáért áldozni. És a nemzet? – A nemzet, mely az ő műveiből és az ő életéből tanulta hazáját szeretni, mely belőle meritett lelkesedést a jobb időkben, hitet és reményt a rossz napokban – a nemzet, mely az ő költészetének dicsőségében, az ő martir halálának glóriájában sütkérezik a külföld előtt – több mint egy negyedszázad lezajlása óta sem volt képes hálájának és kegyeletének maradandó emléket emelni. Mennyivel bölcsebb volt a kritikus, mennyivel jobban ismerte nemzetét! Ő nem volt oly könnyelmű és az eredetiségért sem igen törte magát, hanem szép szorgalmasan kivonatozgatva az évről-évre megjelenő külföldi aesthetikákat és ma már az ország kikiáltott legnagyobb aesthetikusa, az irodalom és Kisfaludy-társaság, az akadémia és egyetem legbefolyásosabb tagja.”²⁸ Később – már a Petőfi-versek Greguss-féle csonkításán felháborodva – hozzáteszi: „Hogy Gregussnak, mióta csak tollat forgat, soha nem volt egy valamire való eredeti gondolata, ez nyílt titok az irodalom minden elfogulatlan ismerője előtt; ezt az ismétlés unalmassága nélkül senki sem vetheti már szemére.”²⁹

Láng még a korabeli irodalomkritikai diskurzusban is szokatlanul heves és szélsőséges véleményében nem pusztán Greguss editori habitusát bírálta, de egész tudományos munkásságának értékét is kétségbe vonta. Greguss a támadások miatt a Petőfi-kiadás szerkesztéséről lemondott. Ebben a döntésében minden bizonnyal meghatározó szerepet játszott fiatalkori botlásának előbbi felidézése, ugyanis négy nappal Láng bírálatának megjelenése után adta ki a lemondásáról szóló sajtóközleményt. A döntést és annak indokait tartalmazó, a *Pesti Napló* 1874. június 17-i számának tárcarovatában *A Petőfi-kiadásról* címmel

²⁶ [n.n.]: *Fővárosi hírek = Fővárosi Lapok*, 1870, 290. sz., 1291.

²⁷ *A Hon*, 1873, 289. sz., 3.

²⁸ LÁNG Lajos: *Irodalmi merénylet = Figyelő*, 1874, 24. sz., 277.

²⁹ Uo., 278.

publikált nyilatkozatban a *Figyelő* kritikusanak rágalmainra is reflektálva hangsúlyozta, hogy a kérdéses Petőfi-írást vádolóit teljesen félreértik. Greguss kiemelte, hogy „27 évvel ezelőtt írtam egy cikket, mely a költő lenéző módjának torzképe akart lenni, melyről azonban ők azt hirdetik, hogy költeményeinek bírálata. S hozzáteszik, hogy a cikk rossz, amihez már én is teljesen hozzájárulok.”³⁰ Greguss ezekkel az érvekkel láthatóan nem szakmai koncepcióját kívánta védeni, csupán arra akarta felhívni a figyelmet, hogy az ellene indított támadások átgondolatlanok és etikátlanak.

A Petőfi-kiadás körüli botrány utóéletéhez tartozhat gondolatmenetünk két utolsó példája is. Az első Meltzl Hugó egy apró megjegyzése 1876-ból. Meltzl a kérdéses esztendő február havában többrészes cikksorozatot közölt a *Magyar Polgár* kolozsvári napilapban *Dr. Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója* címmel. Az írás három célt szolgált: rendszerezte a Petőfi-recepciót, másrészt ismertette és bírálta Gyulai Petőfi-képét, végül pedig vázolta szerzője Petőfi költészetére vonatkozó szakmai koncepcióját. A cikksorozat megfogalmazásmódját tekintve jól példázza, hogy a Greguss iránti ellenszenv a korabeli Petőfi-szakirodalomban nem igazán veszített intenzitásából, ugyanis a költővel foglalkozó, annak életében megjelent kritikák közül azokat, amelyek támadó hangvételűek voltak, Greguss írásával együtt „nyílt rágalmazásként” aposztrofálta.³¹

Greguss egykori írásáról – egy esztendővel Meltzl kritikája után – egy visszaemlékezés is szót ejt. Kovács Mihály *Emlékek Petőfiről* című kétrészes írásában, amely a *Fővárosi Lapok* 1877. július 1-i és 3-i számában jelent meg, egy mindaddig nem ismert történetet idézett fel Gregussról és Petőfiről. A történet érdekessége számunkra az, hogy szenzitív módon kerekíti le az irodalomtudós évtizedeken át tartó vezekléstörténetét, beépítve abba a kiengesztelődés dramaturgiai mozzanatát is. Méghozzá úgy, hogy a gregussi lélektani passiótörténet elbeszélését és annak voltaképpeni megoldását visszavezeti a konfliktus keletkezésének idejére. Kovács 1848-as emlékeit fellelevenítve azt állította, hogy Petőfi részéről a cikk miatt

„Greguss Ágosttal is megszakadt a baráti viszony. Ez ugyanis »Futár« című röpiratában kiméletlenül bírálta őt. Azok, kik amaz idő viszonyait nem ismerik, vagy mindenkit saját rokon- és ellenszenvük, vagy pártnézetök szerint ítélnék meg, avagy kik egyáltalán másokat lerántani dicsőségnek tartják, talán ma, harminc év múltán sem bocsátják meg a férfinak, mit a hevesvérű ifjú tett vagy irt. Petőfi, ki maga is ifju és heves volt, nemesebben gondolkodott és cselekedett. Én 1848-ban nyár elején feljöttem Pestre az alföldről s az első honvédtüzérek sorába léptem. Siettem azonnal Petőfit fölkeresni, kit már két éve nem láttam; ő akkor együtt lakott Jókaival a dohány-utcában. Először nem találtam honn, csak Juliskáját – már akkor nejét – láttam a konyhában a mosó-teknő mellett; ma egy ünnepelt költő neje aligha tenné ezt. Alig egy óra mulva az utcán találkoztam Petőfivel s mentünk azonnal hozzá. Ott találtuk Jókait és Orlayt is. Emez szarvasi iskolatársam volt, Jókaival pedig akkor ismerkedtem meg. Csakhamar egy levelet adtam át Gregusztól, Petőfinek szólót, melyet ő feltörve, a mint az aláírást meglátta, meglepetve s neki-pirulva kiáltott fel: »Mit akar ez az ember itt?« »Olvasd – mondtam, – azután szólj.« Greguss e levélben a hazafizhoz fordult, s felhívta, hogy a személyes nézeteknek most meg kell szűnni, s a haza védelmében egyesülni, jobbát ajánlja tehát az ő és a fővárosi ifjak hazafias működéséhez, s választát kéri, hogy az ajánlatot elfogadja-e? és Petőfi habozás nélkül mondta ki az igent. Ezután irt is Greguss az »Életképek«-be, s utazott is Petőfivel egyizben a vasuton, a hazafiságban kiengesztelődve, egyetértve.”³²

Greguss erről a történetről sosem tett említést, s Kovács írásának megjelenése után sem nem igazolta, sem nem cáfolta. A sztori azonban az előző példákba oltott bűnösség és büntudat kérdését rövidre zárta, ugyanis a megbántott megbocsátó gesztusával minden utólagos vád értelmét veszít(h)ette. Hogy mennyi az igaz és mennyi a kitalált elem Kovács történetében, nem tudjuk. Ám ez a mi szempontunkból nem is lényeges. A fontos csupán az, hogy Gregussnak még életében megadatott annak lehetősége, hogy a közvélemény feloldozza őt ifjúkori bűne alól.

³⁰ GREGUSS Ágost: A Petőfi-kiadásról = *Pesti Napló*, 1874, 137. sz., 1.

³¹ MELTZL Hugó: *Dr. Gyulai Pál, mint a Petőfi-irodalom megalapítója* = *Magyar Polgár*, 1876, 44. sz., 1.

³² KOVÁCS Mihály: *Emlékek Petőfiről II* = *Fővárosi Lapok*, 1877, 149. sz., 727.